

ΟΜΗΡΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΑ

Ἄναλῶν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ποιητικὴν τὸ «χρηστὸν» καὶ «ὄμοιον» ἦθος τοῦ τραγικοῦ ἥρωος, ἀναφέρεται παραδειγματικῶς εἰς τὸν ὀμηρικὸν Ἀχιλλέα¹ γράφων τὰ ἐξῆς (XV 1454b 8): «Ἐπεὶ δὲ μίμησις ἐστὶν ἡ τραγωδία βελτιόνων ἢ καθ' ἡμᾶς, δεῖ μιμεῖσθαι τοὺς ἀγαθοὺς εἰκονογράφους· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι, ἀποδιδόντες τὴν ἰδίαν μορφήν, ὁμοίους ποιοῦντες καλλίους γράφουσιν· οὕτω καὶ τὸν ποιητὴν μιμούμενον καὶ ὀργίλους καὶ ραθύμους καὶ τάλλα τὰ τοιαῦτα ἔχοντας ἐπὶ τῶν ἡθῶν, τοιοῦτους ὄντας ἐπιεικεῖς ποιεῖν, οἷον τὸν Ἀχιλλέα ἀγαθὸν καὶ παράδειγμα σκληρότητος Ὅμηρος».

Τὸ χωρίον εἰς τὸ τελευταῖον μέρος («τοιοῦτους ὄντας...») ἔχει παραδοθῆ ἑφθαρμένον, καὶ ἡ ἀποκατάστασις ὀφείλεται εἰς τὸν Lobel: «τοιοῦτους ὄντας ἐπιεικεῖς ποιεῖν, οἷον τὸν Ἀχιλλέα ἀγαθὸν καὶ παράδειγμα σκληρότητος Ὅμηρος»². Εἰς αὐτὸν ἀκολουθοῦν ὁ Συκουτρῆς³, καὶ μετὰ μικρὰς παραλλαγῶς εἰς τὴν σειρὰν τῶν λέξεων ὁ Gudeman («οἷον τὸν Ἀχιλλέα παράδειγμα σκληρότητος καὶ ἀγαθὸν Ὅμηρος»)⁴, ὁ Else («[παράδειγμα σκληρότητος] οἷον τὸν Ἀχιλλέα ἀγαθὸν καὶ <ὄμοιον> Ὅμηρος»)⁵ καὶ ὁ Lucas («παράδειγμα σκληρότητος οἷον τὸν Ἀχιλλέα ἀγαθὸν καὶ Ὅμηρος»), ὁ ὁποῖος εἰκάζει ἐρμῆνευμα τὸ ὁποῖον ἴσως εἰσεχώρησεν εἰς τὸ κείμενον ἐκ τῆς φᾶς⁶. Μίαν ἄλλην γραφὴν («Ἀγάθων» ἀντὶ «ἀγαθόν»), ὀφειλομένην εἰς εἰκασίαν τοῦ Ἰαννοῦ Λασκάρεως εἰς τὸν κώδικα P, ἀκολουθεῖ ὁ Bekker («ἐπιεικειᾶς ποιεῖν παράδειγμα ἢ σκληρότητος δεῖ, οἷον τὸν Ἀχιλλέα Ἀγάθων καὶ Ὅμηρος»)⁷, ἡ ὁποία δίδει διαφορετικὸν νόημα εἰς τὸ χωρίον, ἀφοῦ κατ' αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν ὁ Ἀγάθων⁸ παρέστησεν τὸν Ἀχιλλέα παράδειγμα ἐπιεικειᾶς καὶ ὁ Ὅμηρος παράδειγμα σκληρότητος. Κατὰ τὴν ἀραβικὴν μετάφρασιν τῆς Ποιητικῆς, ὁ Tkatsch ἀποδίδει ὡς ἐξῆς τὸ χωρίον: ⁹Ita poeta quosque, ubi adsimulat iratos et negligentes, facit has res alias, quae existunt iis in moribus eorum, atque ad hoc oportet sollertibus ut adducant exemplum contumaciae, velut Agathon <et> Homerus historia Achillis⁹. Ὁ Donald McGuire εἰς τὴν διδακτορικὴν του διατριβὴν, ἀκολουθῶν τὸ κείμενον τοῦ Bekker, ἀναφέρεται εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀγάθωνος καὶ τοῦ Ὀμήρου σχετικῶς μετὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἀχιλλέως, χωρὶς νὰ συζητῆ τὰ προβλήματα τοῦ χωρίου καὶ χωρὶς νὰ κἀνη μνεῖαν τῶν νεωτέρων ἐκδοτῶν¹⁰.

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν Ὅμηρον νομίζω ὅτι εἶναι εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν λίαν διαφωτιστικὴ διὰ τὴν διευκρίνησιν τῆς μορφῆς τοῦ ὀμηρικοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ ὁποῖου ὁ χαρακτήρ¹¹ καὶ αἱ ἐκδηλώσεις εἰς τὴν Ἰλιάδα ἔχουν προβληματίσει τοὺς ἐρμηνευτάς.

Ὁ Ἀχιλλεὺς¹² εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἥρωος τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου καὶ ἡ κεντρικὴ μορφή τῆς Ἰλιάδος. Εἰς τὴν κλίμακα τῆς ἡρωϊκῆς ἀρετῆς κατέχει τὴν πρώτην θέσιν, συγκρινόμενος καὶ πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ πρὸς τοὺς Τρῶας. Ἡ «μῆνις» τοῦ Ἀχιλλέως, κεντρικὸν θέμα τῆς Ἰλιάδος, ἡ ὁποία ἀμέσως ἢ ἐμμέσως διαπερᾶ ὀλόκληρον τὸ ἔργον, δημιουργεῖ ἀλυσιδωτά, ἐπάλληλα πάθη: ἤτταν τῶν Ἀχαιῶν, θάνατον τοῦ Πατρόκλου, ἐκδίκησιν μετὰ τὸν θάνατον καὶ τὸν αἰκισμὸν τοῦ Ἐκτορος. Δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν Ἰλιάδα εἰς δύο μέρη μετὰ βᾶσιν τὸ ψυχικὸ πάθος τοῦ ἥρωος, ὅπως τὸ κλιμακῶνει ὁ ποιητὴς εἰς δύο φάσεις¹³. Ἡ πρώτη, ὁ θυμὸς, ἀποτέλεσμα τῆς συγκρούσεως μετὰ τὸν Ἀγαμέμνονα, φθάνει μέχρις τὸν θάνατον τοῦ

Πατρόκλου (ραψ. Σ). Είς τὴν δευτέραν φάσιν κυριαρχεῖ ὁ ἄφατος πόνος διὰ τὸν θάνατον τοῦ φίλου, πού τὸν ἐπιτείνει μάλιστα κάποιο συναίσθημα ἐνοχῆς, καὶ ὁδηγεῖ τὸν ἥρωα εἰς ἀκραΐας πράξεις ἐκδικήσεως («παράδειγμα σκληρότητος» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη). Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν πρώτην εἰς τὴν δευτέραν φάσιν σφραγίζεται ἀπὸ τὴν «μῆνιδος ἀπόρρησιν», τὴν συμφιλίωσιν μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα, πού γίνεται εἰς τὴν ραψ. Τ. Τὴν ἔρευναν ἔχει ἀπασχολήσει τὸ ζήτημα ἂν ἡ «μῆνις» διὰ τὴν ὁποῖαν ὀμιλεῖ τὸ προοίμιον περατώνεται ἐπομένως εἰς τὴν ραψωδίαν Τ, ἢ μεταλλάσσεται ἀλλάσσουσα κατεύθυνσιν. Ὁ Schadewaldt γράφει: «Σ ist Ende des Zorns und Anfang von Achills Rache an Hektor, in der der Zorn mit neuem Ziel weiterlebt, beides in einem»¹⁴. Ὁ συγκλονισμὸς ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου ἐξετόπισεν τὸ συναίσθημα τοῦ θυμοῦ, διότι ὅπως γνωρίζομεν (ἀπὸ τὴν ψυχολογίαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλὴν καθημερινὴν παρατήρησιν) ἐν νέον ἰσχυρότερον συναίσθημα ἀπώθει τὰ προηγούμενα καὶ κυριαρχεῖ. Ἡ ὀδύνη τὴν ὁποῖαν συνεπάγεται διὰ τὸν ἄνθρωπον ὁ θάνατος, εἶναι τὸ ἰσχυρότερον ἐκ τῶν δυσαρέστων ἀρνητικῶν συναισθημάτων, καὶ εἰς τὴν κλίμακα τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου κατέχει τὴν ὑψίστην θέσιν. Ὁ θυμὸς τοῦ ἥρωος πρὸ τῆς μεγάλης συμφορᾶς ὑποχωρεῖ· γίνεται τώρα ὀδύνη, μέγας πόνος, πού δὲν μένει βουβός, σιωπηρῶς κρυμμένος εἰς τὴν ψυχὴν, ὅπως εἰς τὴν πρώτην φάσιν ὁ θυμὸς. Ἐκδηλώνεται παραφόρως ὡς ὠργισμένη ἐκδικητικὴ μανία, ἡ ὁποία ζητεῖ ἱκανοποίησιν εἰς τὴν ἐκδίκησιν, καὶ ἡ Ἰλιάς κινεῖται τώρα εἰς ἐν ὑψηλότερον πλάσιον δράσεως καὶ πάθους. Εἰς τὸ νέον συναίσθημα (ὀδύνη) ὑπόκειται ὡς ἀπατέρα γενεσιουργὸς αἰτία τὸ παλαιὸν (θυμὸς).

Δι' ἓνα γενικὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἀχιλλέως νομιζώ ὅτι ἀρμόζει ὁ ἀριστοτελικὸς ὄρος «μεγαλόψυχος». Σημειώνει ὁ Ἀριστοτέλης (Ἡθ. Νικ. 4, 3, 1123b 1 κ.ἐξ.): «δοκεῖ δὴ μεγαλόψυχος εἶναι ὁ μέγαν αὐτὸν ἀξιών ἄξιος ὧν». Καὶ συνεχίζει (1124a 1 κ.ἐξ.): «οἶκεν μὲν οὖν ἡ μεγαλοψυχία οἷον κόσμος τις εἶναι τῶν ἀρετῶν· μείζους γὰρ αὐτὰς ποιεῖ, καὶ οὐ γίνεται ἄνευ ἐκείνων. διὰ τοῦτο χαλεπὸν τῇ ἀληθείᾳ μεγαλόψυχον εἶναι· οὐ γὰρ τε ἄνευ καλοκαγαθίας, μάλιστα μὲν οὖν περὶ τιμᾶς καὶ ἀτιμίας ὁ μεγαλόψυχός ἐστι». Μεγαλοψυχία εἶναι λοιπὸν ἡ συνισταμένη ὄλων τῶν ἀρετῶν, τὸ κόσμημα ὄλων τῶν ἀρετῶν, καὶ ἡ τιμὴ τὸ ἐπαθλον τῆς ἀρετῆς. Ἡ τιμὴ εἶναι τὸ μέγιστον τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν (ἀποδίδεται καὶ εἰς τοὺς θεοὺς) καὶ αὐτὴν πρὸ παντὸς ἐπιδιώκει ὁ μέγας ἄνθρωπος, διότι κρίνει ὅτι περισσότερον ἀπ' ὅλα ἀξίζει τὴν τιμὴν. Ὅσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἥρωας, τόσον μεγαλυτέρα καὶ ἡ ἀπαιτήσις του διὰ τὴν τιμὴν. Ἡ στέρησις της εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀχιλλέως (ἀδικία, προσβολὴ ἐκ μέρους τοῦ Ἀγαμέμνονος) λαμβάνει διαστάσεις πάθους, διότι ὁ ἥρωας διακρίνεται εἰς ἀξίαν πολὺ ἀπ' ὄλους τοὺς ἄλλους. Οἱ στόχοι τοῦ ἥρωος, ὅπως τὸν ἐμφανίζει ὁ Ὅμηρος εἰς τὴν Ἰλιάδα, εἶναι τὸ δράμα τῆς μεγαλοφροσύνης, ἡ ὁποία ἐγγίζει τὸ θεϊκὸν μεγαλεῖον: νὰ προτιμήσῃ, νέος ἄνθρωπος αὐτός, μίαν ζωὴν σύντομον, ἀλλὰ δοξασμένην. Ἡ σωφροσύνη, ἡ ἀνωτερότης καὶ ἡ εὐγένεια Ἀχιλλέως φαίνονται εἰς ὅλην τὴν Ἰλιάδα καὶ ἐπισφραγίζονται εἰς τὴν μεγαλειώδη σκηρὴν τῆς συμφιλίωσεως μὲ τὸν ἐχθρόν του, τῆς τελευταίας ραψωδίας. Ὁ πόνος ὅμως διὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου καὶ τὸ συνακόλουθον πάθος τῆς ἐκδικήσεως παρ' ὀλίγον νὰ ὁδηγήσῃ τὸν ἥρωα εἰς τὴν καταστροφὴν καὶ νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ μεγαλείου του. Τὸ σφάλμα τοῦ Ἀχιλλέως, κατὰ τὴν ἀποψίν μου, εἶναι ὅτι, κυριαρχημένος ἀπὸ τὸν ἄφατον πόνον, παρασύρεται¹⁵ εἰς μίαν θύελλαν ἐκδικητικοῦ πάθους, τὸ ὁποῖον κορυφώνεται εἰς τὴν κακοποίησιν τοῦ Ἐκτορος, ἀναρμόστου εἰς τὴν μεγαλωσύνην τοῦ ἥρωος, ὅπως χαρακτηριστικῶς ἐπισημαίνουν οἱ λόγοι τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὴν ραψωδίαν Ω (39-45):

ἀλλ' ὄλοϕ' Ἀχιλλῆϊ, θεοί, βούλεσθ' ἐπαρήγειν,
 ᾧ οὐτ' ἄρ' φρένες εἰσὶν ἐναΐσιμοι οὔτε νόημα
 γναμπτόν ἐνὶ στήθεσσι, λέων δ' ὧς ἄγρια οἶδεν,
 ὃς τ' ἐπεὶ ἄρ' μεγάλη τε βίη καὶ ἀγήνορι θυμῷ
 εἷξας εἶσ' ἐπὶ μῆλα βροτῶν, ἵνα δαῖτα λάβησιν·
 ὧς Ἀχιλεὺς ἔλεον μὲν ἀπώλεσεν, οὐδὲ οἱ αἰδῶς
 γίνεται, ἦ τ' ἄνδρας μέγα σίνεται ἡδ' ὄνινησι.

Ἐκ τῆς Ἀπόλλων σκιαγραφεῖ ἐδῶ τὸν Ἀχιλλέα μὲ βαρεῖς χαρακτηρισμοὺς (ἀνεύσπλαγχνος, τοῦ ὁποίου ἡ καρδιὰ εἶναι πάντοτε ἀνήμερος, ἄγριος ὅπως ἓνας λέων ἔτοιμος νὰ κατασπαράξῃ τὰ πρόβατα, ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔχει ἀπολέσει τὸν «ἐλεον» καὶ τὴν «αἰδῶ»), οἱ ὁποῖοι ἐδράζονται εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἥρωος αἱ ὁποῖαι ἀρχίζουσι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου καὶ κλιμακώνονται ἕως τὴν παροῦσαν στιγμὴν, μὲ ἀποκορύφωσιν τὴν κακοποίησιν τοῦ Ἔκτορος καὶ τὴν ἀπειλὴν ρίψεως τοῦ πτώματός του «στὰ σκυλιά».

Ἀνῆκουσι ἄρα γε οἱ ἀνωτέρω χαρακτηρισμοὶ εἰς τὸ «ἦθος», εἰς τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἀχιλλέως, κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς προσωπικότητος τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ μεγαλοψυχία καὶ ἡ εὐγένεια; Εἶναι δὲ ὁ Ἀχιλλεὺς ἓνας ἄγριος καὶ ἀπάνθρωπος ποῦ προκαλεῖ τὴν ἀποστροφὴν τοῦ θεοῦ; Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἀπασχόλησαν ἀπὸ παλαιὰ τὴν ὁμηρικὴν ἔρευναν καὶ ἐδόθησαν διάφοροι ἀπαντήσεις. Ἐλέχθη ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς εἶναι ἓνας σκληρὸς καὶ βίαιος τύπος μὲ ἄγρια ἔνστικτα καὶ συνεκρίθη μὲ ἀντιστοίχους τύπους τῆς παγκοσμίου μυθολογίας. Ὁ Wilamowitz μάλιστα ὑπεστήριξεν τὴν θεωρίαν, ὅτι εἰς τὴν «Πρωτοϊλιάδα» (συμφώνως πρὸς τὰς «ἀναλυτικὰς» τοῦ ἀπόψεως) ὁ Ἀχιλλεὺς ἔρριπεν πράγματι τὸ πτώμα τοῦ Ἔκτορος «στὰ σκυλιά», πιστοποιῶν εἰς αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν ἀρχέγονον πρωτογονισμόν ἡρωϊκοῦ χαρακτήρος¹⁶. Ὁ Bethe διακρίνει δύο χαρακτήρας τοῦ Ἀχιλλέως, "der sanguiniker und melancholiker", δύο μεγάλων, ἀλλὰ διαφορετικῶν ποιητῶν (συμφώνως πρὸς τὰς ἀναλυτικὰς τοῦ ἀπόψεως)¹⁷. Ὁ Bowra, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ Ἰλιάς εἶναι μία ἱστορία βαθέως ἠθικῆ, ἐπικεντρωμένη περὶ τὸ θέμα «σφάλμα-τιμωρία», βλέπει εἰς τὸν Ἀχιλλέα σφάλμα βαρὺ καὶ ἠθικὴν ἔκπτωσιν ἀπὸ τὰ πρότυπα τῆς ἡρωϊκῆς ἀρετῆς¹⁸.

Ἀπάντησιν εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐρωτήματα καὶ διευκρίνησιν τῶν συγχύσεων νομίζω ὅτι παρέχει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ προαναφερόμενον χωρίον τῆς Ποιητικῆς: «...οἶον τὸν Ἀχιλλέα ἀγαθὸν καὶ παράδειγμα σκληρότητος Ὀμηρος». Ἐξηγεῖ ἐδῶ ὁ φιλόσοφος πῶς συμβιβάζεται τὸ «χρηστὸν» καὶ «ὁμοιον» ἦθος τοῦ τραγικοῦ ἥρωος, φέρων ὡς παράδειγμα τὸν Ἀχιλλέα, τὸν ὁποῖον ὁ Ὀμηρος, ἐνῶ παριστᾷ γενικῶς εἰς τὴν Ἰλιάδα ὡς «ἀγαθὸν» («μεγαλόψυχον»), συγχρόνως εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τοῦ ἔργου (μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου) καὶ παράδειγμα σκληρότητος (πρβλ. τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος).

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη πάλιν (Ποιητ. 13, 2-4) ὁ τραγικὸς ἥρωος δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὔτε ἀπολύτως ἐνάρετος, οὔτε ἀπολύτως κακός, οὔτε ἕνεκα κακίας καὶ μοχθηρίας νὰ μεταπίπτῃ εἰς δυστυχίαν, ἀλλ' ἕνεκα κάποιου σφάλματος. Ὁ καταλληλότερος ἐπομένως ἄνθρωπος τύπος εἶναι ὁ ἀνώτερος ἄνθρωπος, αὐτὸς ποῦ ὑπερβαίνει ἠθικῶς τὸν μέσον ὄρον, χωρὶς νὰ εἶναι ὁ τέλειος (διότι ὁ ἀπολύτως ἐνάρετος, ἐκεῖνος ποῦ οὐδόλως «ἀμαρτάνει», εἶναι ἀκατάλληλος ὡς τραγικὸς ἥρωος). «Ἐπειδὴ οὖν δεῖ τὴν σύνθεσιν εἶναι τῆς καλλίστης τραγωδίας μὴ ἀπλῆν ἀλλὰ πεπλεγμένην, καὶ ταύτην φοβερῶν καὶ ἔλεινῶν εἶναι μιμητικὴν (τοῦτο γὰρ ἴδιον τῆς τοιαύτης μιμήσεώς ἐστιν), πρῶτον μὲν δῆλον ὅτι οὔτε τοὺς ἐπικεικίς ἄνδρας δεῖ μεταβάλλοντας φαίνεσθαι ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν (οὐ γὰρ φοβερὸν οὐδὲ ἔλεινόν τοῦτο, ἀλλὰ μιαιρὸν ἐστίν) οὔτε τοὺς μοχθηροὺς ἐξ ἀτυχίας εἰς

εὐτυχίαν (ἀτραγωδότατον γὰρ τοῦτ' ἐστὶ πάντων· οὐδὲν γὰρ ἔχει ὦν δεῖ· οὔτε γὰρ φιλάνθρωπον οὔτε ἔλεεινὸν οὔτε φοβερὸν ἐστίν), οὐδ' αὖ τὸν σφόδρα πονηρὸν ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν μεταπίπτειν· τὸ μὲν γὰρ φιλάνθρωπον ἔχει ἂν ἢ τοιαύτη σύστασις, ἀλλ' οὔτε ἔλεον οὔτε φόβον· ὁ μὲν γὰρ περὶ τὸν ἀνάξιον ἐστὶν δυστυχοῦντα, ὁ δὲ περὶ τὸν ὅμοιον, ἔλεος μὲν περὶ τὸν ἀνάξιον, φόβος δὲ περὶ τὸν ὅμοιον· ὥστε οὔτε φοβερὸν ἐστὶ τὸ συμβαῖνον, ὁ μεταξὺ ἄρα τούτων λοιπός. ἔστι δὲ τοιοῦτος ὁ μῆτε ἀρετῇ διαφέρων καὶ δικαιοσύνη, μῆτε διὰ κακίαν καὶ μοχθηρίαν μεταβάλλων εἰς τὴν δυστυχίαν ἀλλὰ δι' ἁμαρτίαν τινά, τῶν ἐν μεγάλῃ δόξῃ ὄντων καὶ εὐτυχία οἷον Οἰδίπους καὶ Θυέστης καὶ οἱ ἐκ τοιούτων γενῶν ἐπιφανεῖς ἄνδρες.

Ἀνάγκη ἄρα τὸν καλῶς ἔχοντα μῦθον ἀπλοῦν εἶναι μᾶλλον ἢ διπλοῦν, ὥσπερ τινές φασι, καὶ μεταβάλλειν οὐκ εἰς εὐτυχίαν ἐκ δυστυχίας ἀλλὰ τούναντίον ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν, μὴ διὰ μοχθηρίαν ἀλλὰ δι' ἁμαρτίαν μεγάλην, ἢ οἴου εἴρηται, ἢ βελτίονος μᾶλλον ἢ χείρονος».

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, τοιοῦτος χαρακτήρ εἶναι ὁ Ἀχιλλεύς τοῦ Ὀμήρου· δηλαδὴ «ἀγαθός»¹⁹, ἀλλ' ὄχι ἀπολύτως τέλειος, ὄχι «ἀναμάρτητος», διότι ἐμφανίζεται εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς Ἰλιάδος καθ' ὑπερβολὴν σκληρὸς καὶ ἐκδικητικὸς («παράδειγμα σκληρότητος» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη), «μὴ διὰ μοχθηρίαν ἀλλὰ δι' ἁμαρτίαν μεγάλην»· ὄχι διότι εἶναι μοχθηρὸς, ἀπολύτως κακός, ἀλλὰ διότι, ὡς ἄνθρωπος, ἐκφεύγων ἐκ τοῦ ὀρθοῦ, περιπίπτει εἰς σφάλμα. Καὶ ἐπειδὴ ἡ τραγωδία εἶναι «μίμησις βελτιόνων ἢ καθ' ἡμᾶς» ἀνθρωπίνων τύπων, πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ὅ,τι πράττει ὁ καλὸς ζωγράφος, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἀποδίδει τὴν μορφήν ὁμοίαν, τὴν ζωγραφίζει καλυτέραν. Ἔτσι καὶ ὁ Ὀμηρος, ἐνῶ παριστᾷ τὸν Ἀχιλλέα καὶ ἄγριον καὶ ἐκδικητικὸν («ὁμοιον»), ἐν τούτοις εἰς τὴν τελικὴν εἰκόνα του, ἢ ὁποία σχηματίζεται ἀπὸ ὀλόκληρον τὴν Ἰλιάδα ὡς ἐνότητα (ὅπως μάλιστα τὴν ἐπισφραγίζει ἡ τελευταία μεγαλειώδης σκηνὴ τῆς συναντήσεως μὲ τὸν Πρίαμον) τὸν δείχνει «ἀγαθόν» («οἶον τὸν Ἀχιλλέα ἀγαθὸν καὶ παράδειγμα σκληρότητος Ὀμηρος).

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἕνας θηριώδης ἀγριάνθρωπος ὁ Ἀχιλλεύς, ἀλλὰ μία πληθωρικὴ φύσις, ἢ ὁποία εἰς τὸ ξέσπασμα τοῦ μεγάλου πόνου διὰ τὸν χαμένον φίλον φθάνει εἰς ἀκρότητα, ἀφοῦ ἐπὶ πλέον αἰσθάνεται, κατὰ τινὰ τρόπον, καὶ ἔνοχος· ὁ θυμὸς του, οὐσιαστικῶς, ἐγίνεν ἢ αἰτία τῆς συμφορᾶς. Αἱ ἀκρότητες τοῦ ἥρωος ἔφθασαν εἰς ἔσχατα ὄρια, ἀλλὰ δὲν τὰ ὑπερέβησαν. Ἀπειλεῖ νὰ ρίψη τὸ πτώμα τοῦ Ἐκτορος «στὰ σκυλιά», ἀλλὰ δὲν τὸ πράττει· φοβερίζεται, ἀλλὰ δὲν τὸ πραγματοποιεῖ (Ψ 182-183):

«..... Ἐκτορα δ' οὐ τι
δῶσω Πριαμίδην πυρὶ δαπτέμεν, ἀλλὰ κύνεσσιν».

Ἡ φρόνησις, ἢ καλωσύνη καὶ ἡ εὐγένεια χαρακτηρίζουν τὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ὑπερτεροῦν, ὅπως διαπιστώνομεν εἰς τὴν Ἰλιάδα. Ἡ Ἀνδρομάχη (Ζ 416-419) λέγει ὅτι ὁ ἥρωας ἐσεβάσθη τὸν σκοταμένον πατέρα τῆς Ἠτιῶνα καὶ τὸν ἐτίμησεν, θάπτων αὐτὸν μὲ τὰ ὄπλα του. Εἰς τὸν Λυκάονα (Φ 101) εἶπεν ὁ Ἀχιλλεύς ὅτι παλαιότερον ἐπροτίμα νὰ χαρίξῃ τὴν ζωὴν εἰς τοὺς αἰχμαλώτους του. Καὶ κατὰ τὴν διαμάχην μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα εἰς τὴν ραψωδίαν Α (219 κ.ἐξ.) ὑποχωρεῖ, δὲν φθάνει εἰς τὰ ἄκρα καὶ ἐπανατοποθετεῖ τὸ ξίφος εἰς τὴν θήκην. Ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς ἐξ ἄλλου τὸν χαρακτηρίζει ὡς ἀκολούθως, ὅταν διατάσῃ τὴν Ἴριδα νὰ μεταβῇ εἰς τὸν Πρίαμον (Ω 157-158):

«οὔτε γὰρ ἐστ' ἄφρων οὐτ' ἄσκοπος οὐτ' ἀλιτήμων,
ἀλλὰ μάλ' ἐνδυκέως ἰκέτεω πεφιδήσεται ἀνδρός».

Ἄς συγκρίνωμεν τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τοὺς λόγους τῶν δύο θεῶν, Ἀπόλλωνος καὶ Διός. Ὁ Ἀπόλλων, εἰς ἔντονον, ὠργισμένον ὕφος, ἐκφράζει τὴν ἀνησυχία του διὰ τὴν ἀπόληξιν ποῦ θὰ ἔχη διὰ τὸν ἥρωα ἢ ὑπέρμετρος παραφορὰ του (Ω 52-53):

« οὐ μὴν οἶ τό γε κάλλιον οὐδὲ τ' ἄμεινον.
μὴ ἀγαθῷ περ ἔόντι νεμεσσηθέωμέν οἱ ἡμεῖς».

Δὲν πιστεύει ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς εἶναι ἐκ χαρακτήρος τοιοῦτος, ὅπως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἐμφανίζεται νὰ ἐνεργῇ. Ἡ ὄργη καὶ ἡ ἀνησυχία τοῦ θεοῦ, ἐπισημαίνουσα τὰ πλάισια καὶ τὰ ὄρια ἐντὸς τῶν ὁποίων πρέπει νὰ κινῆται ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ μὴν τὰ ὑπερβαίνει, ἐπιδιώκει εἰς τὴν οὐσίαν νὰ προστατεύσῃ καὶ τοὺς δύο ἥρωας: καὶ τὸν σκοτωμένον Ἔκτορα ἀπὸ τὴν ἀτίμωσιν, ἀντικειμενικῶς, καὶ τὸν Ἀχιλλεὺς ὁ ὁποῖος διενεργεῖ τὴν ἀτίμωσιν (ἢ προτίθεται νὰ τὴν ὀλοκληρώσῃ), ὑποκειμενικῶς²⁰. Ὁ ἥρωας, κατὰ τὸν θεόν, διὰ νὰ ἀπολαμβάνῃ δόξαν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ τιμὴν ἐκ μέρους τῶν θεῶν, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχη μόνον ἀνδρείααν σωματικὴν, ἀλλ' ἀπαιτοῦνται ἐπὶ πλεόν καὶ ψυχικαὶ ἀρεταί, «ἔλεος» καὶ «αἰδώς».

«μὴ ἀγαθῷ περ ἔόντι νεμεσσηθέωμεν οἱ ἡμεῖς».

Οἱ λόγοι τοῦ Διός, ἐκ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, εἰς συνδυασμὸν πρὸς τὸ ἥρεμον μεγαλεῖον καὶ τὴν ἠθικὴν σοβαρότητα ποῦ χαρακτηρίζουν τὸν μεγαλύτερον ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἀποφαίνονται μετὰ βεβαιότητος διὰ τὴν ποιότητα τοῦ χαρακτήρος τοῦ Ἀχιλλέως:

«οὔτε γάρ ἐστ' ἄφρων οὔτ' ἄσκοπος οὔτ' ἀλιτήμων,
ἀλλὰ μάλ' ἐνδυκέως ἰκέτεω πεφιδήσεται ἀνδρός».

Ἡ ἀγριότης τοῦ Ἀχιλλέως, ὅπως λέγει ὁ Schadewaldt²¹, εἶναι ἰδιότυπος· εἶναι ἄμετρος, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὀριστικὴ.

Διατὶ λοιπὸν ὁ Ὅμηρος ἐσμίλευσεν τοιοῦτον τὸν Ἀχιλλεὺς, ἐξουσιασμένον πλήρως ἀπὸ τὴν βαθεῖαν ὀδύνην, ἡ ὁποία τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὴν μανίαν καὶ τὴν παραφορὰν; Εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἰλιάδα ὁ Ἀχιλλεὺς ὑποφέρει ψυχικῶς. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἔργου (κατάστασις «θυμοῦ») ἡ ὑπερήφανος στάσις του εἰς τὴν διαμάχην μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ ἡ συνετὴ καὶ ἀξιοπρεπὴς διέξοδος ποῦ προτιμᾷ, ἀνεβάζει εἰς τὴν ἐκτίμησίν μας τὸν ἥρωα, ὁ ὁποῖος —παράξενον— ἂν καὶ ἀποσύρεται εἰς τὸ περιθώριον τῆς δράσεως, ἐν τούτοις κυριαρχεῖ ἐμμέσως διὰ τῆς ἀπουσίας του. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος (κατάστασις «πόνου-ἐκδικήσεως») ὁ ποιητὴς κλιμακώνει τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ραψωδίαν Σ καὶ μετὰ, ὥστε ἡ ἀρνητικὴ εἰκὼν τοῦ ἥρωος νὰ μεγεθύνεται, μὲ κίνδυνον νὰ θραυσθῇ τὸ «εἶδωλον» ποῦ ἔχομεν σχηματῖσει δι' αὐτόν. Ἐνσυνειδήτως ὁ ποιητὴς ἐνορχηστρώνει αὐτὴν τὴν ἀρνητικὴν μεγέθυνσιν, ὀλοκληρώνων αὐτὴν εἰς τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι ὁ αἰσθητικὸς του στόχος, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἤδη τοῦ δευτέρου μέρους, εἶναι ἡ μεγαλειώδης σκηνὴ τῆς συναντήσεως μὲ τὸν Πρίαμον καὶ τῆς ἀποδόσεως τοῦ Ἔκτορος, ἡ τελικὴ «κάθαρσις», ἡ ὁποία ἐπαναφέρει τὸν ἥρωα εἰς τὸν ἑαυτόν του, τὸν λυτρώνει καὶ τὸν ἀποκαθιστᾷ. Αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς Ἀχιλλεὺς τῆς Ἰλιάδος ὁ ὁποῖος κατακλείει καὶ σφραγίζει τὸ ἔργον· ὅχι ὁ Ἀχιλλεὺς τῆς ἐκδικήσεως, ἀλλὰ ὁ Ἀχιλλεὺς τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ τῆς ἀνθρωπιᾶς. Ὁ Ὅμηρος, παίζων τὸ παιγνίδι τῶν ἀντιθέσεων —καὶ τὸ γνωρίζει πολὺ καλῶς—, ἔριπεν τὴν σκιάν εἰς τὸν ἥρωά μας, ἐπιθυμῶν τοιοτοτρόπως νὰ φωτισθῇ ὁ Ἀχιλλεὺς ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου, καὶ τὸ φῶς αὐτὸ νὰ ἀπλωθῇ εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἰλιάδα. Ἡθέλησεν ὁ ποιητὴς μας, παριστῶν τὸν ἥρωα παράφορον, νὰ δεῖξῃ

τὸ εὖρος τῆς ψυχῆς του, εἰς τὴν ὁποίαν, ἂν καὶ εἰσεχώρησεν δι' ὀλίγον ἢ φωτιά, μόνιμον θέσιν κατέχει ἢ καλωσύνη²².

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, θεωρῶ ὡς ὀρθοτέραν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀριστοτελικοῦ χωρίου, ὅπως προέτεινε ὁ Lobel: «... οἶον τὸν Ἄχιλλέα ἀγαθὸν καὶ παράδειγμα σκληρότητος Ὅμηρος», διότι συνάδει πρὸς τὴν μορφήν τοῦ Ἄχιλλέως καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἰλιάδος, ὅπως τὰ συνέλαβεν ὁ μεγαλοφυῆς ποιητὴς τοῦ ἔργου, ὁ Ὅμηρος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Περὶ τῶν ἀναφορῶν τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν Ὅμηρον, βλ. A. Römer, Die Homercitate und homerischen Fragen des Aristoteles, "Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Classe der königlicher bayerischer Akademie der Wissenschaften zu München", München 1885, σ. 264-314. —D. Margoliouth, The Homer of Aristotle, Oxford 1823. —W. S. Hinman, Literary Quotation and Allusion in the Rhetoric, Poetics, and Nikomachean Ethics, New York 1935. —H. Hintenlang, Untersuchungen zu den Homer-Aporien des Aristoteles (Diss.), Heidelberg 1961. —R. Wachsmuth, De Aristotelis Studiis Homericis Capita Selecta (quattuor) (Dissertation Inauguralis), Berlin 1963. —J. Hogan, Aristotle's Criticism of Homer in the Poetics, "Classical Philology" LXVIII (1973), σ. 95-108. —D. J. McGuire, Aristotle's attitude towards Homer (Diss.), Loyola University of Chicago 1977.

2. E. Lobel, A Crux in the Poetics, "The Classical Quarterly" 23 (1929), σ. 76-79.

3. Ἰ. Συκουτρῆ, Ἀριστοτέλους Περὶ Ποιητικῆς (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν), σ. 131.

4. A. Gudeman, Aristoteles, Περὶ Ποιητικῆς, Berlin und Leipzig 1934, σ. 284-285.

5. G. Else, Aristotle's Poetics: The Argument, Leiden 1957, σ. 475-482.

6. "possibly an explanatory note which has got into the text from the margin". Διὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ Lobel σημειώνει ἐπίσης ὁ Lucas ὅτι "gives good sense" (D. Lucas, Aristotle Poetics, Oxford²1988, σ. 166).

7. I. Bekker, Aristotelis Opera. Vol. II. Academia Borussica. Editio 2, quam curavit Olof Gigon, Berlin 1960-1961. Πρβλ. τὸ σχόλιον s.v. Ἀγάθων: τὸν Ἀχιλλέα βελτίω ἐποίει πο 15. 1454b 14 (ἐνθ. ἀν. Aristotelis opera, Vol. V. Fragmenta-Scholiorum in Aristotelem supplementum-Index).

8. Περὶ δράματος τοῦ Ἀγάθωνος ἀφιερωμένου εἰς τὸν Ἀχιλλέα ἤκασεν ὁ Welker, ἀλλ' ὅπως παρατηρεῖ ὁ Nauck, αὐτὸ εἶναι ἀνασφαλές, ἀφοῦ πρόκειται περὶ ἐφθαρμένου χωρίου (Tragicorum Graecorum fragmenta, Lipsiae²1889, σ. 765). Ὁ Rostagni ὑποθέτει ἓνα «Ἀχιλλέα» τοῦ Ἀγάθωνος ἢ τὸν «Τήλεφον» (A. Rostagni, Aristotele Poetica, Torino²1944, σ. 87. Πρβλ. Ἰ. Συκουτρῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 130, σημ. 1).

9. J. Tkatsch, Die arabische übersetzung der Poetik des Aristoteles, Wien und Leipzig 1928, σ. 255.

10. D. J. McGuire, ἐνθ. ἀν. (σημ. 1), σ. 58.

11. Γενικῶς περὶ τῆς χαρακτηρισολογίας τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων βλ., F. Codino, Εἰσαγωγή στὸν Ὅμηρο (μετ. Γερ. Βανδάρου), Ἀθήνα 1981, σ. 152 κ.ἐξ. —Chr. Gill, The Character-Personality Distinction, εἰς τὸ συλλογικὸν ἔργον, Characterization and Individuality in Greek Literatur (ed. Chr. Pelling), Oxford 1990, σ. 9-17.

12. Περὶ τοῦ Ἀχιλλέως, βλ., K. Priess, Der mythologische Stoff in der Ilias (Diss.), Mainz 1977, σ. 111-115. —S. Benardete, Achilles and the Ilias, Hermes 91 (1963), σ. 1-16. —S. Schein, The Mortal Hero. An Introduction to Homer's Iliad, Berkeley-Los Angeles-London 1984, σ. 89 κ.ἐξ. —F. Hirsch, Der Charakter Achills und die Einheit der Ilias (Diss.), Innsbruck 1956.

13. S. Schein, ἐνθ. ἀν. σ. 89.

14. W. Schadewaldt, Iliasstudien, Leipzig 1938, σ. 155-156. Von Homers Welt und Werk. Ἀπὸ τὸν κόσμῳ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ὁμήρου (μετ. Φ. Κακριδῆ), Ἀθήνα²1985, τόμ. Β', σ. 169.

15. Ὁ Ἀριστοτέλης σημειώνει διὰ τὸν «μεγαλόψυχον» (ἮΘ. Νικ. 4, 1124a 12 κ.ἐξ.): «μάλιστα μὲν οὖν ἐστίν, ὡς περ εἴρηται, ὁ μεγαλόψυχος περὶ τὰς τιμὰς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ πλοῦτον καὶ δυναστείαν καὶ πᾶσαν εὐτυχίαν καὶ ἀτυχίαν μετριῶς ἔξει, ὅπως ἂν γίνηται, καὶ οὐτ'

εὐτυχῶν περιχαρῆς ἔσται οὐτ' ἀτυχῶν περίλυπος. οὐδὲ γὰρ περι τιμῆν οὕτως ἔχει ὡς μέγιστον ὄν». Ὁ ἴδιος δ' Ἀχιλλεὺς εἰς τὴν «Ἰφιγένειαν ἐν Αὐλίδι» τοῦ Εὐριπίδου λέγει (919-923):

ὕψηλόφρων μοι θυμὸς αἶρεται πρόσω
[ἐπίσταται δὲ τοῖς κακοῖσι τ' ἀσχαλᾶν
μετρίως τε χαίρειν τοῖσιν ἐξωγκωμένοις.
λελογισμένοι γὰρ οἱ τοιοῖδ' εἰσὶν βροτῶν
ὀρθῶς διαζῆν τὸν βίον γνώμης μέτα].

16. U. von Wilamowitz-Moellendorf, *Die Ilias und Homer*, Berlin 1916, σ. 107.

17. E. Bethe, *Homer I*, Leipzig 1914, σ. 74.

18. C. M. Bowra, *Tradition and Design in the Iliad*, Oxford 1930, σ. 17.

19. Διὰ τὸν «ἀγαθὸν» Ἀχιλλεὺς σημειώνει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ρητορικὴν (1363a 16-19): «καὶ ὁ τῶν φρονιμῶν τις ἢ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν προέκρινεν οἶον Ὀδυσσεὺς Ἀθηναῖα καὶ Ἑλένην Θησεὺς καὶ Ἀλέξανδρον αἰθεαὶ καὶ Ἀχιλλεὺς Ὀμηρος». Διὰ τὸ «ἀγαθὸς» βλ., A. Wartelle, *Lexique de la "Poétique" d'Aristote*, Paris 1985, σ. 13.

20. Βλ. F. Dirlmeier, *Apollon, Gott und Erzieher der hellenischewn Adels*, "Archiv für Religionswissenschaft" 36 (1939), σ. 283-284. — R. J. Rabel, *Apollo as a model for Achilles in the Iliad*, *AJPh* 111 (1990), σ. 429-440.

21. W. Schadewaldt, *Von Homers Welt und Werk*, ἑλλ. μετ., ἔνθ. ἀν., τόμ. Β', σ. 159.

22. W. Schadewaldt, ἔνθ. ἀν., σ. 160.

ZUSAMMENFASSUNG

Wo Aristoteles in der *Poetik* das «χρηστὸν» und «ὁμοιον» «ἦθος» des tragischen Helden behandelt, verwendet er den homerischen Achilles als Beispiel (*Poet.* 1454b 11). Die handschriftliche Überlieferung der Stelle ist qualitativ schlecht und die, meines Erachtens, richtige Restauration des Textes ist die von Lobel: «... τοιοῦτους ὄντας ἐπιεικεῖς ποιεῖν, οἶον τὸν Ἀχιλλεὺς ἀγαθὸν καὶ παράδειγμα σκληρότητος Ὀμηρος». Die andere bedeutende Rekonstruktion des Textes findet sich bei Bekker, bei dem es nach einem Vorschlag von Ianos Laskaris («Ἀγάθων» statt «ἀγαθὸν») heisst: «ἐπιεικειᾶς ποιεῖν παράδειγμα ἢ σκληρότητος δεῖ, οἶον τὸν Ἀχιλλεὺς Ἀγάθων καὶ Ὀμηρος». Ich meine, dass der von Lobel restaurierte Text einerseits dem Sinn des Aristoteles entspricht und andererseits sehr wichtig für das Verständnis der Figur des homerischen Achilles ist, dessen Darstellung in der *Ilias* den Interpreten viele Probleme bereitet hat. Nach Aristoteles soll ein guter Dichter das machen, was ein guter Maler auch macht, der die Figuren realistisch, aber besser als sie sind zeichnet. So Homer, obwohl er Achilles als «παράδειγμα σκληρότητος» («ὁμοιον») darstellt, aber in seinem Gesamtbild, wie es aus der ganzen *Ilias* als Einheit hervorgeht, stellt er ihn als «ἀγαθὸν» dar.